

Magyarországi gondolkodók, 18. század. Bölcsészettudományok II.

Válogatta, szerkesztette és az utószót írta Tüskés Gábor és Lengyel Réka, Budapest, Kortárs Könyvkiadó, 2015 (Magyar Remekírók. Új folyam), 1458 l.

A kötet egészéről

A 18. század íróinak gondolkodásában találkozási pontot jelent, hogy a korábbi korok ismereteit össze akarják gyűjteni és továbbadni minél szélesebb közönségnek. A kor művelt emberének európai horizonttal kell rendelkeznie. A megvalósítás módjában is egyetértenek: lefordítani az eredeti műveket nemzeti nyelvekre, ráirányítani az olvasók figyelmét a bennük rejlő legfontosabb ismeretanyagra, összefoglalásokkal, magyarázatokkal közelebb hozni a kortársak kultúrájához a korábbi korok megőrzésre méltó alkotásait. A korszak bölcséleti prózája ugyanakkor eredeti, magyar nyelvű alkotásokban is gazdag. Szokták ezt a századot az enciklopédiák korának nevezni, és ekkor virágzott egy másik, különös műfaj is: a kivonat. Az irodalom köztársaságában egyaránt megbecsült helyet kapott a kiemelkedő, eredeti tehetség, a fordító és a kivonat készítője.

A *Magyarországi gondolkodók* 18. századi kötetének olvasása során úgy érezzük, hogy a Magyar Remekírók sorozat most megjelent kötete a felvilágosodás korának szellemében készült. Tüskés Gábor és Lengyel Réka megterveztek egy rendszert, amely nyolc részből áll: *bölcsélet, nyelv, irodalom, történelem, vallás, nevelés, társadalom, művészet*. Ezt követően választották ki a közlésre kerülő írásokat – a II. kötetben az ismeretek utóbbi négy területéről –, és döntötték el, hogy tematikusan hova sorolják a közölt szöveg egészét vagy a belőle kiválasztott részt. Meg-

keresték a korszak szakértőit, s felkérték őket a szöveggondozásra és a jegyzetek írására, valamint az idegen nyelvű szövegek fordítására (49, illetve 18 közreműködőt). Az elkészült közel másfélezer oldalas kötet jól tükrözi harmonizáló munkájukat, kiegészítéseiket és a gondos szerkesztést.

A könyv megfelelő használatát sokféle mutató segíti, amelyek az öt évvel ezelőtt megjelent első kötettel is kapcsolatot létesítenek. A türelmetlenebb és gyors eredményt kereső olvasó még egy tematikus indexet is szívesen látott volna, amelyet nálunk ritkán készítenek, pedig a belső összefüggések feltárásában rendkívül eredményes tud lenni. Ezeket a belső összefüggéseket azonban kiválóan érzékelteti és hangsúlyozza Tüskés Gábor és Lengyel Réka kísérő tanulmánya (1353–1408). Meggyőzően mutatják be a kötetben található szövegek koherenciáját, felhívják a figyelmet a 18. századi magyar bölcséleti irodalom legfontosabb tendenciáira és aktuális kérdéseire. Sokoldalú megvilágításba helyezik az eszmei, irodalmi és tudománytörténeti kérdéseket, rámutatnak az egyes írások tematikai átfedéseire, a jellegzetesen magyar, avagy a francia, olasz, angol, német közvetítéssel készült írások sajátosságaira, a különböző műfajok, beszédmódok, szövegtípusok kivételes sokszínűségére.

A részletek kiválasztása és bemutatása egyaránt rendkívül gondos. Minden esetben megtudjuk a teljes szöveg forrását, fellelhetőségét, és nemcsak a rész-

let, hanem az egész mű sajátosságait is megismerjük. Több kéziratos, korabeli kiadásból származó, nehezen elérhető, a társadalomról és a művészetről való gondolkodás szempontjából jelentős írás mellett helyet kap néhány, ma már viszonylag könnyen megtalálható forrásból származó, de a téma szempontjából nélkülözhetetlen írás is.

A szövegek közlése a hűség elve mellett kerüli a nehézkességet, és élvezetes olvasat nyújtására törekszik. A sajtó alá rendezők a szakterületek és a közlésre kiválasztott írások kijelölését követően a szövegek gondozóinak és a jegyzetek készítőinek szabadságot adtak a sajátos jegyek kiemelésében. A jegyzetek így rendkívül sokoldalúak és változatosak: bemutatják a szerzőket, információkat közölnek a szövegek keletkezéséről, jelentőségéről, témájának fontosságáról. Sok esetben friss és alapos kutatásokra épülő pontosításokat olvashatunk magukról a szövegekről, a korban használt terminusokról, illetve az írók sajátos nyelvhasználatáról. Dicséretes az egységesítés és a pontosság a források és a fordítások esetében is.

A vallásra és a nevelésre vonatkozó szövegek

Mint a fentiekből kiderül, az antológia négy fő részből áll: *Vallás, Nevelés, Társadalom, Művészet*. Az első két részben a vallás témakörét huszonhat szemelvény képviseli, a nevelését huszonnyolc. Természetesen nincs lehetőségünk mind az ötvennégy szöveg részletes ismertetésére és méltatására: azokat a tendenciákat próbáljuk kiemelni, amelyek a válogatás alapján kirajzolódnak az olvasóban.

A *Vallás* témakörével kapcsolatos szövegek legfőbb érdeme az, hogy az iskolai

oktatásban évtizedek óta gyakran tapasztalható egyoldalúság helyett – amelynek nyomán a nagyközönség a 18. századból szinte kizárólag a hagyomány ellen harcot vívó felvilágosult szerzőket ismeri –, a jelen kiadvány arra törekszik, hogy a vitákban részt vevők érveit és ellenérveit árnyaltan mutassa be. Rögtön az első szöveg szerzője, a jezsuita Szentiványi Márton a vallási egység megteremtésében látja a tartós és állandó béke garanciáját: szerinte ez természetesen a különböző vallásúak visszatérését jelenti a katolikus egyházba. 1785-ben Szaitz Leó amellet érvel, hogy még neves protestánsok szerint is lehetséges a katolikus hitben üdvözülni. 1792-ben Alexovics Vazul *A könyvek szabados olvasásáról* írva kifejti, hogy a divatba jött „románok”, azaz regények „vétkezni tanítanak”, és hogy „Russzó [...] nekünk keresztény tanítóknak halálos ellenségünk” (199). De nemcsak katolikus szerzők küzdenek a vallást veszélyeztető tanok ellen. A református Maróthi György, Szilágyi Sámuel, Buzinkai György és Domokos Márton által fordított és a debreceni városi tanács által támogatott mű, Jean-Frédéric Ostervald könyve 1745-ben ilyen címmel jelent meg: *A keresztények között ez idő szerént uralkodó romlottságnak kútfejeiről való elmélkedés*.

A maró gúnnyal megírt valláskritikai művek közül két szöveg emelkedik ki. Szacsvay Sándor *Az Izé purgatóriumhoz való utazása* című, németből fordított műve a katolicizmus által vallott tisztítóűz fogalmának ironikus bemutatása; egy ismeretlen fordítónak Friedrich von Trenck munkájából készült átdolgozása pedig parodisztikus módon a katolikus papság szájába ad egy olyan imát, amelyben a püspökök a hit ellenségeinek elűzéseért, felakasztásáért vagy tengerbe fulladásaért könyörögnek.

Azt a tényt, hogy az európai vallási és filozófiai áramlatok nem voltak ismeretlenek hazánkban, több szöveg is tanúsítja. Csapodi Lajosnak a krisztusi kegyelemről írt 1769-es értekezése a janzenizmussal vitatkozik, Szent-Györgyi Gelérd viszont 1795-ben a janzenizmushoz közel álló Louis Racine-nak a vallásról írt művéből fordít részletet. Nagyváthy János *Valláscsemlés* című, félrevezető 1740-es dátummal 1790-ben kiadott dialógusában a beszélgetés egyik résztvevője a világi bölcs Montesquieu nyomán azt fejtegeti, hogy a vallásokat a nevelés, a klíma és a temperamentum szülte, illetve zavarta meg. Már eddig is köztudott volt, hogy Csokonaitól a *Természeti morál* d'Holbach-ból készült fordítás.

Külön csoportot képviselnek azok a szemelvények, amelyek a természet csodálatos voltából a nagyszerű Teremtőre következtetnek, így Horváth Györgytől a *Természetnek és kegyelemnek oskolája* (1775), Sófalvi Józseftől *A természet munkáiból vett erkölcsi elmélkedések* (1776), s főleg a módszer emblematisz művének, William Derham *Physico-teológiájának* Segesvári István által készített fordítása 1793-ból.

Nagy örömet jelent az antológia olvasójának az a stilisztikai változatosság, amelyet a szemelvények kitűnően illusztrálnak. Példaként idézzük a jezsuita Molnár János *A megtérő református* című munkájából (1763) a következő körmondatot: „Haszontalan biztatjátok magatokat azzal: hogy ti mind merő Sión leányi, a Szent Kánaán földének örökösi, Pátmos szigetében sínylődő Krisztus hív szolgáljai, az anygali sereg hív társai vagytok: haszontalan csalogatjátok azzal lelketek ismérétét, hogy tinálatok vagyon a Szent Eklézsiá; a mi eklézsiánk pedig merő füstös Babilon, mérget öntő undok kút, Antikrisztus udvara, vérszopó sárkány, mely

a nehézkes asszony fia után leselkedik: haszontalan nevezitek a ti eklézsiátok szenvedő tagjait Zakariásnak, Illyésnek, Pálnak, száraz kenyéren tengődő Mikeásnak, kiseded Benjáminnak; az anyaszentegyház fejedelmet ellenben kit Heródesnek, kit Jezabelnek: haszontalan tettetitek magatokat, mintha csak ti hirdetnétek a Krisztus Jézus nevét, mintha egyebek csak Baált szolgálnának.” (61.)

18. századi prózánk gazdagságának érzékeltetésére e szépen felépített, erőteljes nyelvezetű szöveg után olvassunk el Bessenyei Györgytől *Az embernek próbája* (1772) toldalékában található, rövidségükben frappáns gondolatokat: „A széles világon legbolondabb ember az, aki magát legokosabbnak gondolja. Egy okos, egy bolond összejönnek – mind a ketten nevetik egymást. Gondolod-e, hogy csak az okosnak van igaza? [...] Bolondság nélkül soha senki meg nem okosodik. [...] Jó lelkiismeret nélkül a legnagyobb elme legfertelmesebb veszedelem.” (95.)

A *Nevelés* témakörében ugyancsak megfigyelhető a téma megközelítési módjának változatossága. A 18. századnak mind az elejéről, mind a közepéről, mind az utolsó negyedéből is maradtak ránk dialogikus formában előadott szövegek, mint László Pálnak 1720-ban kiadott fordítása a „nagy emlékezetű Petrarcha Ferencnek a jó és gonosz szerencsének orvoslásáról írott két könyvecskéjé”-ből, Székely Lászlónak 1762-ből való, ugyancsak Petrarcha-fordítása, kéziratban, 1781-ből pedig Derzsi János és Tordai Sámuel négy kötetre terjedő beszélgetéssorozata, amelyet „egy francia hölgy” munkájából ültettek át, *Kisedek tudománnyal teljes tárháza* címmel. Ettől a módszertől gyökeresen eltérnek az aforizmagyűjtemények, mint az 1740-es években Grassalkovich Antal *Beteges*

és *unalmas gondolatai* az egyidejűleg Faludi által is tolmácsolt William Darrel és Baltasar Gracián műveiből, magától Faluditól pedig az 1750-ben megjelent *Bölds és figyelmetes udvari ember* című Gracián-fordítás. Érdemes példaként idézni a talán kevésbé ismert pálos rendi Kollarics Joakim *Keresztény-világi intéseiből* (1766) a latin „Si tacuisses, philosophus mansisses”-t átfogalmazó aforizmát: „Ha tudsz hallgatni, okos is tudsz lenni, mert a hallgatás anyja az okosságnak. A nyelves ember közönségesen tunya cselekedetiben.” (383.)

Bod Péter 1768-as *Szent Hilárius*ában olvassuk – többek közt – a következő kérdéseket és feleleteket: „484. Mi szolgál a tanítónak gyalázatjára? A tanítványnak tudatlansága, amint ellenben tanulásban való jó előmenetele annak tisztességére vagyon.” (385.) „509. Mi az álom? A tanulásnak ellensége, az időnek megemésztője; a vénembernek megerősítője, mint az vasnak az acél; a természetnek enyhítője.” (389.) Horvát Józsefnek egy angol műből latin közvetítő szöveg alapján készült, *Emberi okosság* című munkájából (1781) íme egy megszívlelendő gondolat: „Az ifjak szerelem alá vannak vetve, a középidősek szerelemre hajlandók, és a vének szerelemtől bolondulnak.” (424.)

Mint már a vallás témakörével kapcsolatban említettük, a nevelésre vonatkozó művekről is megállapíthatjuk, hogy Magyarországon nem voltak ismeretlenek a kor jelentős szellemi áramlatai. Mihály István *Keresztény Senecája* 1761-ből a keresztény sztoicizmust képviseli, külön egyiséget, „bokrétácskát” szentelve a magánosság és a hallgatás szeretetére, Ányos Pál pedig 1782-ben *A világi gyönyörűségeknek haszontalanságáról* értekezve azt keresi, hol lehet a békességet, a nyugalmat megtalálni. A vallási áramlatok között a már

érintett fizikoteológiának a nevelésben is van szerepe: ezt példázza Szőnyi Benjáminnak Charles Rollin művéből készített fordítása, a *Gyermekek fizikája* (1774). Marton István *Keresztény teológusi morálja* (1796) ugyancsak hangsúlyozza: „Jézus erkölcsstudománya általán fogva a természeti okossággal megegyező volt.” (528.)

A magyar nyelv jogaiért, a tudományos munkákban való elismertségéért folyó küzdelem bontakozik ki Benyák Bernátnak franciából készült, *Okos elmének mulatozásai* című áttüzetéséből (1783). Benyák a filozófiai és a retorikai szaknyelvet magyarul akarja megteremteni. Azt, hogy ez milyen mértékben sikerült neki, az is illusztrálja, hogy a tőle vett szemelvényhez fűzött kiadói jegyzetekben semmiféle latin kifejezést nem kellett megmagyarázni. A matematikai terminológia magyartásának ékes példája Dugonics Andrásról *A tudakosságnak* (azaz a matematikának) *első könyve* (1784). Az ő szövegéből inkább az általa alkotott, ám meg nem honosodott magyar kifejezések igényelnek magyarázó jegyzeteket, bár számos szakkifejezése átment a köztudatba, mint a *csúcs*, a *hasáb*, a *köb* és az *egyenlet*.

1790 körül már több, kifejezetten a nevelés egészét átfogó pedagógiai értekezés születik meg. Fejér György németből fordítja *A kisedek vallásbéli oktatása* című munkát (1790), Takáts József *Értekezés a nevelésről* című, szintén 1790-ből való feljegyzése Fesetics György számára állít össze – kéziratban maradt – pedagógiai programot. Konkrét oktatási-nevelési tervet 1792-ből Tessedik Sámuel latin nyelven összeállított szövege: *Előterjesztés a szarvasi gazdasági iskola ügyében*. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a 18. század végét a magyar neveléstörténetben úgy tekintjük, mint a pedagógia emancipációjának pillanatát.

Illő, hogy a kötet bírálója a szövegközlés hűségével is foglalkozzék. Ezt a munkát természetesen csak szűrőpróba formájában lehet elvégezni. Egybevettük Ostervaldnak Maróthi György és mások által készített, *A romlottságnak kútfejeiről* című fordításának 1745-ben kiadott szövegét a jelen kötetben közölt szemelvénnel, valamint Illei János Boëthius-fordítását a most közölt részlettel. A szöveg mindkét esetben pontos, kihagyások nélkül, a mai helyesírás szabályaihoz igazítva az egybe- és a különírást, illetve a mássalhangzók régies írását, mint például a 18. században *ts*-sel írt *cs*-t, az eredeti szóalakok (főleg a magánhangzók) megőrzésével, mint *nyavaládnak*, *esmérem*, *vélek* ('velük'), *fájdalmokkal* stb. A jegyzetek is pontosak, tömörök, alaposak. Az a tény, hogy bizonyos fogalmak, kifejezések értelmezése (például: *quietisták*) számos szemelvény kapcsán újra meg újra előfordul, teljességgel indokolt, hiszen ha valaki csak néhány szemelvényt olvas el az antológiából, annak is meg kell kapnia a szükséges felvilágosítást az adott szövegekhez.

A társadalomra és a művészetre vonatkozó szövegek

Társadalom cím alatt huszonnégyszöveget olvashatunk, amelyek közül négy latinból és egy németből készült fordítás. A válogatás figyelemre méltóan érdekes, és jól tükrözi a korabeli politikai-filozófiai-jogi gondolkodást. A kiválasztott szövegek időrendben követik egymást, így egységes képet kapunk arról, hogyan gondolkodtak a 18. században a magyar értelmiség képviselői, de arról is, mennyire felerősödött, kiváltképpen 1790 körül, a társadalomfilozófiai gondolkodás. Ugyanakkor lehetővé

teszi az olvasó számára, hogy képet alkosson arról, melyek azok a kérdések, amelyek a különböző időszakokban kivételesen aktuálisak voltak. Az aktualitás oka többféle: egyes gondolkodók a korabeli magyar társadalom problémáit elemzik megoldásokat keresve, mások a külföldön működő modellek alkalmazhatóságát kutatják, megint mások áttételesen fogalmazzák meg azokat különböző irodalmi műfajokban, amilyen az esszé, a dialógus vagy a levél. Egységes koncepcióra épül a kötet, bemutatva a korabeli gondolkodók látásmódjának és írásmódjának változatosságát, de a hasonlóságok felfedezését is lehetővé teszi, még a keletkezésük vagy szerzőjük szempontjából nagyon távol eső művek esetében is. A tematika egyszerre állandó és változatos, felöleli az ország politikai státusa, kormányzása, az akadémiák, a sajtószabadság, az egyetemek, a legitimitás, a törvények szerepének kérdéskörét. A tematikai sokszínűség érinti a gazdasági, a politikai, a jogi, a társadalomelméleti gondolatok sajátosan magyar kérdéseit, amilyen a politikai függőség, de az európai tendenciákkal párhuzamos gondolatokat is láttatja, amilyenek az emberi társadalom kialakulásáról és fejlődéséről, a társadalom működéséről, az emberek boldogságáról, a „vademberről”, a nők társadalmi helyéről és szerepéről való gondolkodás. A társadalmak intézményi felépítése ugyancsak hangsúlyt kap a szövegekben, így a politikai irányítás, a függetlenség lehetősége, a megfelelő törvények szerepe, a jogviszonyok. Megkapjuk a társadalmi és különösen a jogi gondolkodásban gyakori latin szavak, fordulatok és idézetek fordítását, a mitológiai nevek feloldását. Különösen részletes az annotáció a történelmi alakok és események kapcsán, ami szükséges a szövegek vagy szövegrészek megfelelő megértéséhez.

A szerzők vonatkozásában a társadalmi gondolkodás érdekes ívet mutat az antológiának ebben a részében: a politikai vezetésben részt vevő, kiemelkedő egyéniségektől (Forgách Simon, II. Rákóczi Ferenc) a társadalmi közéletben és az irodalomban helyet kereső nőirórig jut el (Molnár Borbála és Újfalvi Krisztina), magába foglalva az egész nemzetnek szánt, az egy rétegnek szóló, vagy a teljesen intim író-olvasó kapcsolatra épülő írásokat. Megtalálhatók közöttük a politikai, az irodalmi és a kulturális élet kiemelkedő alakjai, amilyen II. Rákóczi Ferenc, Besenyey György, Tessedik Sámuel, Orczy Lőrinc vagy Kazinczy Ferenc, akik a társadalom, a korabeli gondolkodás alakulásában is szerepet játszottak, de vannak közöttük ismeretlen szerzők és fordítók is.

A *Művészet* témakörébe tartozó írások mutatják a kötetben a legnagyobb változatoságot. A huszonkilenc szöveg többsége magyar nyelven íródott, de van közöttük tíz latin és három német nyelvből készült modern fordítás is. Megtaláljuk a legfontosabb elméleti szövegeket a 18. században újradefiniált és önálló tudománnyá váló esztétikáról, amelyet az érzékszervekre hatást gyakorló művészetként jellemeznek az írások. A tudományterületek is ennek megfelelően határolhatók el egymástól: a válogatásban közülük a szemt gyönyörködtető művekről készült írások dominálnak, amilyen a festészet, az építészet, a rajz, a domborművek bemutatása; ugyanakkor több szöveg foglalkozik a hang keletkezésével, a szónoklattannal, a verseléssel, a zenével. Olvashatjuk a korban ismert európai és magyar koncepciókat a szépről és az ízlésről, amelyek közül ki kell emelni a Szerdahelyi György Alajos *Esztétikájából* származó részletet, Balogh Piroska nemrég megjelent, értő

fordításával és jegyzeteivel, miközben részleteket olvashatunk belőle Szép János korabeli fordításában is. Kéziratból közli a kötet a Baumgarten könyvéből készült latin nyelvű kivonat, Julius Gabelhofer pesti egyetemi tanár írásának modern magyar fordítását, gondos jegyzetekkel, amelyek Kiss Béla munkáját dicsérik. Képet alkothatunk a korabeli magyar tervekről a művészeti oktatás terén, részleteket olvashatunk művészeti tankönyvekből, programokból, utasításokból.

A kötetben közölt írások megfogalmazói között találunk európai hírű művészt, mint Joseph Haydn, jelentős tanáregyéniségeket, közöttük van az esztétikával foglalkozó Szerdahelyi, Gabelhofer, Schedius Lajos, Maróthi György, Korabinszky János Mátyás, de a történelemmel és a régészettel foglalkozó művészeti jellegű munkák sem hiányoznak (Tersztyánszky János, Széless György, Schönvisner István). Jelen vannak íásaikkal a művelt megrendelők, mecénások, így Eszterházy Károly és Szily János, a mérnökök és az ügyvédek, így Balla Antal és Molnár Ferenc. A kevésbé ismert szerzők mellett a 18. század végének neves íróitól, folyóiratok alapítóitól is olvashatunk az esztétika tudományának alakulása szempontjából fontos szövegeket, akiknek tevékenysége ismertebb ezen a téren is: Szentjóni Szabó László, Kármán József, Verseggy Ferenc, Sándor István, Molnár János. Érdekes megjegyezni, hogy akárcsak a *Társadalom* című részben, itt is három azonosítatlan (anonim) szerzővel-fordítóval találkozunk (ezeknek a szövegeknek nagy részét a *Mindenes Gyűjtemény* francia forrásból származó fordításai jelentik).

Talán az építészettel összefüggő írások a leggazdagabbak és legváltozatosabbak, tükrözve, hogy ennek a művészeti ágak a fejlődése nemcsak a gondolkodás, ha-

nem a gyakorlat terén is lendületes volt, valamint azt is, hogy jelentősen hasznosították ennek a művészeti ágak korábbi európai eredményeit. Arra is következtethetünk, milyenek voltak a korabeli városok, és hogy közülük melyeknek volt a fejlődése különösen dinamikus, amilyen például Kassa, Pozsony, Esztergom, Eger, Gyulafehérvár.

Megjegyzésre méltó, hogy a *Művészet* területéről válogatott szövegek annotálásában feltűnően gyakran olvashatjuk, hogy első előfordulásról van szó: részleteket találunk például az első magyar építészeti témájú vagy zeneelméleti szakkönyvből. Itt említjük meg a kötetben található szép kivitelű illusztrációkat, amelyek a művészetek különböző területeihez kapcsolódnak.

A kötetet többféleképpen lehet olvasni. Élvezetet nyújt a szövegek folyamatos olvasása, kiváltképpen akkor, ha közben fellapozzuk a róluk készült jegyzeteket. Ha az olvasó erre vállalkozik, művelődéstörténeti utazásban lesz része, és nemcsak a magyar kultúra sajátos területe tárul fel előtte, hanem az az európai közeg is, amelyből származik, vagy amellyel párhuzamosan kialakult, vagy amelyhez képest éppen eltérő, egyedi. Érdeemes odafigyelni arra, hogy az értekező prózában írt művekben milyen témát választ a magyar gondolkodó, de arra is, hogy milyen iskolákat látogatott, milyen kapcsolatokkal rendelkezett, milyen nyelveket ismert, kikre hivatkozott, milyen volt vallási, filozófiai meggyőződése, hogyan alakult egyéni pályája, milyen körülmények között fogalmazta meg az itt olvasható írásokat. De forrásszöveggként is hasznos lehet az olvasónak a kötet. Különösen a 18. század fiatal kutatói számára lehet fontos, hogy együtt

szerepelnek tematikailag összetartozó eredeti szövegek, több esetben olyanok is, amelyek eddig nem jelentek meg nyomtatásban. A szövegválogatás és a jegyzetek felhívják a figyelmet olyan területekre, ahol sok érdekes, feltárára és kutatásra méltó anyag található. Új kutatási eredményeket is közölnek a jegyzetek, így például Kármán József *A nemzet csinosodása* című programírásának annotálása során Szilágyi Márton Uránia-kiadásához képest jelentősen gazdagította jegyzeteit, kiegészítve a legfrissebb kutatási eredményekkel. Az idegen nyelvű írások modern magyar fordításban való közzlése talán – az eredetileg is magyarul írott művek mellett – jobban lehetővé teszi az olvasónak azt is, hogy bepillantson a 18. század végi intézmények életébe. A magyarországi egyetemek története szempontjából mindenesetre rendkívül érdekes, ahogyan a korabeli írások és a vonatkozó jegyzetek fényt vetnek a pesti esztétika tanszék létrehozására és működésére vagy a professzorok kiválasztásának procedúrájára. A tanítás színvonaláról beszédesen vallanak a tankönyvnek készült könyvek és segédkönyvek, még az előadásokról jegyzeteket készítő hallgatókról is árulkodnak a szövegek.

Szerdahelyi György Alajos 1778-ban írt könyvének bevezetőjét idézzük záró gondolatként, annak illusztrálására, hogy a most megjelent kötet valóban a 18. századi magyarországi gondolkodókra jellemző meggyőződést és lendületet érvényesíti: „Korunknak mindig is igen nagy dicsőségére válik majd, hogy a tudományok és szabad művészetek teljes birodalmából a széptudományokat egyfajta különleges gonddal, odafigyeléssel ápolja és műveli.” (812.)

Penke Olga – Vörös Imre

Laczházi Gyula: Társiasság és együttérzés a felvilágosodás magyar irodalmában

Budapest, Ráció Kiadó, 2014, 231 l.

Laczházi Gyula a korábbi monografikus vállalkozását (*Hősi szenvedélyek: A heroizmus és a szenvedélyek megjelenítése a XVII. századi magyar epikus költészetben*, Bp., ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2009) szervesen folytató könyvet publikált. A szerzőt most is az érdekelte, ami korábbi vállalkozásában: a korabeli poétikák szenvedélyelméleteinek teoretikus keretei, s az, hogy ezek mi módon váltak poétikailag kiaknázott gyakorlattá a korszak irodalmi műveiben, elsősorban epikájában (bár új könyvében Laczházi már lírai kompozíciókat is vizsgál, például Csokonai Vitéz Mihály költészetének némely vonatkozását).

A korábban kidolgozott szempontrendszer alkalmazása egy későbbi korszak jelenségeire kézenfekvő ötlet volt, s csak méltányolható, hogy az alapvetően a 17. századi magyar irodalom szakértőjeként ismert szerző belevetette magát a 18. század világába. Az érzékenység irodalmi problematikájának elemzése ebben a periódusban komoly tanulságokkal kecsegtetett, s ha valahol, akkor itt lehetett igazán termékenyen vizsgálni azt, milyen változatai voltak az affektusok irodalmi ábrázolásának, s az ekkor születő prózaepikai alkotások milyen poétikai funkciót szántak az érzelmek megjelenítésének. Csak a telhetetlenség mondatja velem: bizonyosan a korszak drámairodalma is igen termékeny területe lehetett volna az érzelmek ábrázolását tárgyazó vizsgálatnak, különösen bizonyos színjátéktípusok (például az érzékenyjátékok) esetében – de egy ilyen irányú vizsgálat már egészen

más érdeklődést, módszert és forrásbázist jelentett volna, s Laczházi könyvéből nem hiányzik ennek vizsgálata.

A monográfia szempontrendszere egy hosszabb folyamat érzékeltetése miatt is jól kamatozik ebben az irodalomtörténeti szakaszban. A szerzőnek ugyanis igaza van abban, hogy a 17. és 18. század között nincs éles szakítás, s az átépülések, módosulások így s ilyen háttér előtt válhatnak jelentéssé, sokatmondóvá. Laczházi komoly érdeme, hogy nemcsak egy rövid kitekintés érdekében, hanem egy átfogó kutatás keretében átlépte azt a még mindig elég masszívan élő diszciplináris határt, amely a régi magyar irodalom kutatóit elválasztja a későbbi korszak szakértőitől. Minden elméleti belátás ellenére most is igen ritka, hogy valaki olyan kutatási programban gondolkozzon, amely szervesen összetartozónak gondolja a 17. és 18. század irodalmát. Laczházi Gyulában azonban nemcsak ennek a vállalkozásnak a merészsége volt meg, hanem a hozzá feltétlenül szükséges felkészültség és hozzáértés is.

Az elméleti alapvetést a szerző nagy problémaérzékenységgel és hatalmas nemzetközi (elsősorban német) szakirodalmi anyagon tárgyalja, lélektani, eszmetörténeti és morálszemantikai szempontok arányos és meggyőző bevonásával. Az így megalapozott vizsgálat a magyar irodalom egyes jelenségeit is képes új fénybe állítani, ráadásul a német irodalmi előképek és minták különösen jól harmonizálnak a nagyrészt valóban a német tradícióból kiinduló szövegek értelmezésében. Laczházinak ilyenformán sikerült egy eddig ki nem ak-

názott nézőpontot találania az *érzékenység*, *szentimentalizmus*, *érmesség* kategóriáival jellemzett, közel sem egyértelmű és problémamentes irodalmi fenomén megközelítéséhez, s ezt a megközelítést sikeresen és meggyőzően volt képes alkalmazni.

A vállalkozás újszerűségéből persze az is következik, hogy a könyv az érzékenység magyar szakirodalmának eddigi eredményeit is jórészt felülvizsgálja és újragondolja. Nem az érvénytelenítés szándékával: a szerző habitusától meszsze áll az a magabiztosság, amellyel csak saját módszerében fedezné föl az érvényes megközelítést. Laczházi elemzési módszere azonban elméleti reflexióban és teoretikus kereteiben is más bázisra támaszkodik, mint az eddigi irodalomtörténeti szakirodalom, így nem csoda, hogy következtetései is más karakterűek lesznek. A könyv izgalmát éppen az adja, hogy Laczházinak sikerült egy, az eddigi-ektől jelentősen eltérő nézőpontot találania a vizsgált szépirodalmi korpuszhoz, ráadásul a szerző eltérő iskolázottsága és érdeklődése folytán, régimagyarosként alapvetően egy másik epiztemé lehetőségét villantja fel a felvilágosodás kori magyar irodalom kutatásában.

Az egyértelmű elismerésen kívül azonban talán érdemes szóvá tenni a monográfia néhány olyan vonatkozását is, amely éppen a kiindulópont következetesebb érvényesítése miatt továbbgondolásra érdemes. Már csak azért is, mert a recenzensben – a szerző szűkebb szakterületéhez képest későbbi korszak kutatójaként – másféle elemzési ötletek is megfogalmazódtak. Az egyik ilyen – egyszerre inspiráló és vitatható – helye a könyvnek az elméleti alapozás. Laczházi ugyanis itt említi meg a társadalomtörténeti szempontú elemzés szükségességét és bevonását az interpretációba. Megítélésem

szerint azonban ez a szempont – bár tényleg fontos lenne – ebben a monográfiában végül is nincs megtöltve tartalommal. Az a pont, ahol a hiánya talán a legerősebben feltűnik, Christian Fürchtegott Gellert magyarul az 1770-es években két külön fordításban is megjelent regénye (*Leben der schwädischen Gräfin von G****) házasságkoncepciójának kérdése (92–100). Azt ugyanis, hogy milyen házassági stratégiákkal szegül szembe a regény cselekménye – mondjuk, a két véglet itt nagyjából a rendi határokat figyelembe vevő, konvencionális, illetve a szabad választáson alapuló, szerelmi házasság eszménye –, éppen a társadalomtörténeti szakirodalom (s különösen a német nyelvű kutatások) alapján lehetett volna illusztrálni. A párválasztás és a házasság tendenciáinak kérdése ugyanis statisztikai és empirikus módon is jól elemezhető történeti probléma, s erről bőségesen lehet találni összefoglalásokat éppúgy, mint esettanulmányokat. Csak az irány jelzésképpen utalnék egyfelől Norbert Elias klasszikus, magyar fordításban már régen olvasható munkájára (magyar fordításban: Norbert ELIAS, *A civilizáció folyamata: Szociogenetikai és pszichogenetikai vizsgálódások*, ford. BERÉNYI Gábor, Bp., Gondolat, 1987), másfelől pedig a történeti antropológiai kutatásokat hosszú ideje fémjelző Richard van Dülmen szerkesztette, tematikus tanulmánykötetre (*Armut, Liebe, Ehre: Studien zur historischen Kulturforschung*, Hg. Richard van DÜLMEN, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 1988). Természetesen egyik sem a legfrissebb szakirodalmi teljesítmény. Ám e két példa is jelezheti, hogy a témáról korábban s azóta is számos felhasználható történeti eredmény áll rendelkezésünkre, s amilyen alapossággal Laczházi Gyula tájékozódik a nemzetközi (elsősorban német nyelvű)

szakirodalomnak a témába vágó eredményei között, nyilván itt is hatalmas felhasználható anyagra bukkant volna.

Az elméleti alapvetést elvégző fejezetek után a szerző néhány konkrét mű elemzésére tér rá. Ezek sokban gazdagítják a szakirodalom eddigi eredményeit, s a Laczházitól következetesen és körültekintően alkalmazott szempontok valóban új irányból engednek rálátást a tárgyalt művek poétikai jellemzőire. A szerző hiába igyekszik újra és újra szerényen elhárítani a tőle alkalmazott megközelítés esztétikai potenciálját, illetve hangsúlyozni azt, hogy szándéka szerint nem az érzékenység irodalmi kategóriájának és korszakfogalmának revízióját kívánta elvégezni, azért nagyon sokat képes hozzátenni ehhez a problémakörhöz is. Olyannyira, hogy a mentegetőzés már inkább „captatio benevolentiae”-nek tűnik. Éppen a munka ezen vonatkozása miatt feltűnő, hogy az elemzett irodalmi szövegek kiválasztását mennyire kanonikus jellegű érvelésre alapozta. Mondhatni: alapvetően a magyar irodalmi kánon centrális szövegeivel kíván foglalkozni az elemzés, nyilván azért, hogy ezzel is erősítse a vizsgálódás fontosságát. Ám még ha ezt a rokonszenvesen szerényen megfogalmazott és sugallt szándékot elfogadjuk is, sajnálatos, hogy a monográfia filológiai értelemben nem volt nagyobb igényű, s nem foglalkozott más, kevésbé ismert szövegekkel – pontosabban, a vizsgált szövegek esetleges hatástörténetéhez sorolható egyéb művekkel: például a levélregény adaptálásának egyéb, időnként poétikai értelemben nem túl sikeres kísérleteivel (gondolok itt a mégiscsak elkészült magyar nyelvű Wertherfordításokra és utánérzésekre vagy éppen a Csokonai-féle *Lilla*-kötet egyértelmű ösztönzését és mintáját követő ciklusokra).

A hiánypótló könyvnek ez bizonyosan nem tett volna rosszat. Annyi előnye pedig mindenképpen lehetne, hogy ezáltal más fénybe lehetett volna állítani az érzékenység magyarországi hatástörténetét is, s jobban érzékelhetővé válhatott volna, hogy az a szövegkorpusz, amelyre az érzékenység kategóriája korszakfogalomként alkalmazható, nagyobb annál, mint amivel általában azonosítani szoktuk.

Ezen a ponton javasolnék egy filológiai kiegészítést is, amely már nem az elemzhető szövegek körét érinti, hanem egy, a könyvben is tárgyalt probléma irodalomtörténeti interpretációját. Az invenciózus módon elemzett Wieland-fordítás (a Kazinczytól elkészített Diogenész-fordítás) egykorú olvasatairól (115–129) ugyanis – szemben a könyv állításával – van némi támpontunk, s ez éppen Laczházi könyvének megközelítési módja miatt igen érdekesen értelmezhető tanulságokat kínál föl. Van ugyanis Kazinczynek egy rövid kis szövege ([*A Wieland-fordításról*]), amelyet a *Fogságom naplója* kritikai kiadása a 25. számon közölt is (KAZINCZY Ferenc, *Fogságom naplója*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011, 58; a jegyzetek: 275–276). A rövidke történet voltaképp a Kazinczy önéletrajzi írásaira oly jellemző anekdoták közé tartozik. Arról szól, hogy a Martinovics-összeesküvés utáni első letartóztatások után a debreceni magisztrátus annyira rettegett a tiltott, felforgató tartalmú nyomtatványoktól, hogy Kazinczy Diogenész-fordítását is katekizmusnak gondolták, anélkül, hogy bárki is ki merte volna nyitni a könyvet, hogy beleolvasson. Nyilván sok szempontból elemezhető ez a szöveg, de annyi feltétlenül kiderül belőle, hogy a Wieland-fordítást a társadalmi rendre és az uralkodóra nézvést hátrányos szöveggel is össze lehetett

téveszteni – s ez aligha volt a szöveg immans utalásai ellenére, illetve nem lehet kizárólag Kazinczy személyének gyanús mivoltával magyarázni. Az a közegváltozás, amely az eredeti mű megjelenése és a magyar fordítás elkészülte között megfigyelhető, nyilván felerősítette és konkretizálta a lehetséges társadalombírálat hangsúlyait is, s ezt Laczházi könyve figyelemre méltó módon képes valószínűsíteni. Ez a Kazinczytól származó feljegyzés pedig sokban árnyalhatná a szerző következtetéseit is a szöveg hatástörténetéről.

A Csokonai *Lilla*-kötetével kapcsolatos fejezetben (198–202) feltűnő módon hiányzik a gondolatmenetből egy logikai láncszem. Nem történik meg ugyanis annak egyértelmű rögzítése, Laczházi vajon melyik kiadást tekintette az elemzése alapjának. Hangsúlyozni kellett volna ugyanis, hogy a kötethez csatolt szerzői előszó, amelynek az interpretáció fontos szerepet szán, még nem volt része az első kiadásnak. Márpedig ez a Csokonai-előszó egy olyan olvasási ajánlatot fogalmazott meg, amelynek a hiánya a kötetet egyértelműen a lírai önéletrajz személyes hitelű befogadása irányába tolt. S mivel az első kiadás – amelyet még évekig nem váltott fel a Márton József-féle összkiadás – így került az olvasók kezébe, egyáltalán nem csodálható az artisztikus kompozíciós elvek teljes negligálása s az áttétel nélküli, alanyi hitelű biográfiai interpretáció jelentkezése a hatástörténet korai szakaszában. Egyébként éppen a monográfiának ebben a részében sajnálatosnak érzem azt is, hogy Csokonai invenciózus elemzése mellé nem csatlakozik az 1801-es Himfy-kötet (KISFALUDY Sándor, *A kesergő szerelem*) vagy éppen az 1808-as új kompozíciójú vállalkozás (*Himfy szerelmei*) részletesebb értelmezése – említés

szinten természetesen jelen van. Pedig aligha véletlen, hogy a 18–19. század fordulójának két legfontosabb magyar költője ugyanazt a hiányt akarja megszüntetni a magyar irodalomban, s ehhez mindketten a petrarcai kötet hagyományhoz nyúltak vissza. Éppen ez a hagyományválasztás lehetne különösen sokatmondó az érzékeny dalköltészet felől.

A könyv azon későbbi utalásait, amelyek a 18. századnál későbbi művekre utalnak (mint például Kölcsey Ferenc novellája vagy Eötvös József regénye) érdemes lett volna bővebben is kifejteni – megítélésem szerint a könyv összefoglalása igazán tartalmazhatott volna egy olyan kitekintést, amely hipotetikusán jelezné a későbbi irodalmi folyamatok irányát is. Hiszen a szenvedélyekhez való viszony ábrázolása nem zárult le a felvilágosodás korszakával, hanem továbbélt a következő időszakban – az egyszerűség kedvéért: a romantika világában. S éppen az a tény, hogy Laczházi Gyulának van mondanivalója 19. századi szövegekről is, azt mutatja, az a hosszabb irodalmi folyamat, amelynek értelmezésére korábbi s jelen könyvével is vállalkozott, nem ért véget a 18–19. század fordulóján. Ha nem is az eddigi akribiával, de legalább néhány szempont felvillantásával érdemes lenne továbbvinni az elemzés fonalát a romantika irányába is.

Összegzésül csupán meg tudom ismételni a recenzió elején mondottakat. Megjegyzéseim is inkább ennek a kiváló könyvnek a továbbgondolásából született reflexiók voltak, s nem valamiféle hiánylista elemei. Laczházi Gyula monográfiája ugyanis önmagában teljes s ugyanakkor kezdeményező erejű munka. Sokat tanulhat belőle a magyar felvilágosodás szakirodalma.

Szilágyi Márton

Lapis József: Líra 2.0: Közelítések a kortárs magyar költészethez

Budapest, JAK–Prae.hu, 2014, 306 l.

Hans Robert Jauss híres és egyre kevésbé vitatható megjegyzése szerint „legfeljebb a művelt polgárság könyvszekrényeiben található irodalomtörténetek, s ezek arra szolgálnak, hogy alkalmasabb kézikönyv híján segítségükkel fejtsék meg az irodalmi rejtvényeket” (*Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja* [1967], Helikon, 1980/1–2, 8, Bernáth Csilla fordítása). Ha az olvasó efféle „irodalmi rejtvényfejtésre” adná a fejét, és történetesen a kétezres évek magyar költészetével kapcsolatos „irodalmi rejtvényekbe” botlana, a leghatásosabb segítséget minden bizonnyal Lapis József kötete kínálná számára. Még akkor is, ha a szerző rögtön a kötet első mondatában igyekszik leszögezni, a *Líra 2.0* – hatástörténeti távlat hiányában – nem irodalomtörténet. Az elhatárolásnak ez a sietsége bizonyos szempontból túlzott óvatosságnak tűnik, a kötet ugyanis mélységében, részletességében, komplexitásában lényegesen közelebb áll valamiféle módszeres „irodalomtörténeti” munkához (bármit is értsünk ezalatt), mint a kortárs magyar irodalom recepcióját elárasztó, gyakran mindenféle koncepció nélküli kritikagyűjteményekhez.

A jaussi bonmot persze legalább annyira talányos, amennyire lényeglátó: rejtve marad benne, mifélek is ezek az „irodalmi rejtvények”, vagyis az, hogy tulajdonképpen mire is kérdeznek rá. Híres művek szerzőire, esetleg híres szerzők műveire? Évszámokra, időpontokra, életrajzi adatokra, műfaj történeti problémákra? Az, hogy például egy kvízműsorban milyen irodalmi „rejtvény” tehető föl, nagy hatásfokkal indikálja azokat az el-

várásokat, amelyeket a társadalom (vagy a „művelt polgárság”) az irodalomtörténet-írással szemben megfogalmaz.

Lapis József kötete azonban még akkor sem az ilyesfajta, adatokra, „tényekre” irányuló rejtvények megfejtéséhez nyújthat elsősorban segítséget, ha a kétezres évek fiatal magyar költészetének leginkább részletgazdag bédekerét kínálja. Ezekről a szerzőkről és művekről ugyanis jellemzően egy tágabb összefüggésrendszer elemeiként értesülünk. Sokkal inkább egy olyan rácsozatként olvasható, amely egyaránt képes érzékeltetni az elemek egymáshoz való viszonyát, szűkebb vagy tágabb kontextusát, a változások előzményeit és lehetséges irányait; az egyes elemek listaszerű felsorakoztatásának tekintetében azonban – szükségszerűen – nem törekszik teljességre. Lapis a fentiekkel összhangban egy későbbi, hatástörténeti távlatlaltal is rendelkező (irodalomtörténeti?) horizont számára történő előkészítő felvázolásban határozza meg a vállalkozás célját: „bár jelen munka az áttekintő, számvető jelleget is meg kívánja célozni, sok tekintetben a kritikai »térképekhez« hasonlatos, ahhoz, amely adott esetben hozzájárulhat, hogy később rendelkezésre álló újabb »műszerekkel« egy pontosabb, időtállóbb térkép szülessen majd meg valaki(k) tolla nyomán” (7).

Hogy ez az önkorlátozás már a jelenben is produktívnak bizonyul, azt a *Kontextusok, közegek, hatásközpontok, tendenciák* című, rendkívül alaposan kidolgozott, a fiatal magyar költészet tendenciáira igen éles szemmel figyelő, valóban áttekintő igényű bevezető tanulmány

mutatja. A tanulmány első (és talán legizgalmasabb) fejezetei elsősorban a kétezres éves magyar költészetének mediális környezetével igyekeznek számot vetni, különös tekintettel az új médiumok, a web és az sms poétikai hatásaira, ezzel összefüggésben pedig az olvasóközönség elvárásaiban észlelhető változásokra. Az olyan rezponzív médiafelületek, amilyen a web 2.0 (ahol tehát az olvasók azonnal reagálhatnak az olvasottakra), Lapis szerint alapvetően változtatják meg a produkció és recepció hierarchikus kettősségét: „a modernségben megerősödő, és a huszadik század folyamán továbbra is fennálló szerzői kikülönülés ezekben a gesztusokban termékenyen látszik megbomlani, és eredményesen kapcsolódik vissza a költészet versificatiós, barkácsolós, versengő, nyelvközpontú (és egyéb) tradícióihoz” (19). Noha ezek a lehetőségek kétségkívül adottak – jelzi a szerző –, produktív kialakulásuk mintha még mindig váratna magára. Bármennyire szórakoztatóak is például Varró Dániel sms-versei, aligha várható, hogy új olvasókat szereznek a kortárs szépirodalom számára (ahogyan vélhetőleg az sms-verset mint formát sem a szonett mellett tartjuk majd számon).

A legsikeresebb „webes irodalmi vállalkozásnak” Lapis koncepciójában a Telep alkotói csoportosulás, a szövegeknek helyt adó blog, „a globális falu eme önképzőköre” tűnik, amelyet Lapis az olvasó és szerző személyes találkozásainak virtualizációjaként, hangzósság, fizikalitás és közvetlen érzékiség hiányaként igyekszik megragadni, ám hangsúlyozottan nem a személyesség hiányaként. A Telep-blog a közvetlen visszacsatolás lehetősége, a szerzői és olvasói vélemények megjelenítése révén, valamint azáltal, hogy a műhelymunkába, az alkotó folya-

matokba is betekintést engedett (jobban belegondolva ezt tette tulajdonképpeni témájává) éppenséggel „oldotta a líraolvasás ezotériáját”. Bármennyire meggyőzőnek tűnik mindez, elgondolkodtató, hogy a Telep csoportéhoz mérhető sikert azóta egyetlen hasonló módszerrel operáló „virtuális szerzőközösség” sem ért el. Ez akár arra is következtetni enged, hogy a siker nem csupán magával az eljárással, de legalább annyira az eljárás újszerűségével – és természetesen a csoport egyes tagjainak vitathatatlan tehetségével – magyarázható.

A kortárs magyar költészet mediális vonatkozásainak kapcsán végül még Lapis záró megjegyzését érdemes alaposabban szemügyre vennünk: „Megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy míg a dráma a színháztermekben és sziklakórházakban, a regény a nappaliban, a vonaton és a metrón uralkodik, a költészet a világhálón talált magának új, hiteles és produktív közeget a maga szűk, ám lelkes tábora számára” (27). Nehéz megítélni, mennyire bizonyul majd időállóknak ez az értékelés, az azonban kétségtelen, hogy mutatnak bizonyos jelek ebbe az irányba. Annak ellenére is, hogy a Facebookon vírusként terjedő, kétséges filológiai státusú versek, idézetek inkább ezen mediális előfeltételezetség bomlasztó oldalával szembesítenek, Lapis megjegyzése feltétlenül megfontolandónak tűnik például a slam esetében, amelynek valószínűtlen népszerűsége aligha függetleníthető a fenti mediális problematikától. A slam innen vizsgálva a személyes jelenlét audiovizuális élményében részesít – paradox módon nem utolsósorban youtube-videókon keresztül –, hogy aztán egy újabb mediális fordítás eredményeképpen gyakran maga is könyvvé váljon.

A bevezető fejezetek után, amelyek a fent ismertetetteken túl érzékeny – bár egymáshoz inkább csak esetlegesen kapcsolódó – kritikákat közölnek Ayhan Gökhan, Nemes Z. Márió, Pollágh Péter, Acsai Roland, Málík Roland, Menyhért Anna és Szentmártoni János köteteiről, Lapis figyelme két olyan, az ezredfordulót követő időszak költészeti törekvéseiben igencsak szimptomatikusnak látszó problémakör felé fordul, amelyek az átlagosnál jóval szélesebb olvasói réteget képesek megszólítani: a gyereklíra és a közéleti költészet felé. (Hasonlóan esetlegesnek érezhetjük a negyedik – itt részleteiben nem vizsgálendő – fejezet kapcsolódási pontjait, amely fejezetben a „középnemzedék néhány szerzőjéről” – Borbély Szilárdról, Térey Jánosról, Jónás Tamásról és Vass Tiborról – szóló kritikákat olvashatunk, melyek közül terjedelmében és komplexitásában a Téreyről szóló három tanulmány emelkedik ki.)

A gyerekköltészetet vizsgáló négy alfejezet tulajdonképpen egy általános igényű kortárs magyar gyerekköltészeti összefoglalás történetileg és elméletileg is jól megalapozott vázlatként olvasható. Noha különösen az utóbbi évtizedben egyre több gyerekirodalmi szakértő (Lovász Andrea, Sebestyén Attila) igyekezett amellet érvélni, hogy a gyerekirodalomról és a gyerekköltészetéről való gondolkodást fontos volna kiszakítani a felnőtt vs. gyerek, magas irodalom vs. populáris irodalom, különösen pedig a nevelés vs. szórakoztatás dichotómiájából, a Lapis József által javasolt elméleti keretrendszert különösen termékenynek érezhetjük: „Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a gyerekirodalomnak majd annyi felnőtt befogadója van, mint gyermek” (120). Lapis szerint a gyerekversek által felkinált „gyermeki

nézőpont” tulajdonképpen egy olyan, a felnőttek által is felvehető befogadói pozícióként fogható föl, amely befogadói élményben elsősorban a vers hangzósága kerül kulcspozícióba: „a vers képi és fogalmi jelentésmezejére gyakorta elsősorban a verszenén keresztül hangolódunk rá [...] és elképzelhetően tartósabb, s talán az irodalmisághoz is közelebb álló befogadást eredményez ez” (121).

A gyermeklíra Weöres és Kovács András Ferenc nevével fémjelezhető „érzékijátékos irányvonala” eminensen szembeesít ezzel a tapasztalattal, az azonban kevésbé egyértelmű – ebből adódóan talán még inkább elgondolkodtató – hogy a „svéd típusú” gyerekversek (Kukorelly Endre, Borbély Szilárd, Oravecz Imre, Krusovszky Dénes), mivel gyakran egy felnőttként tétélezett nyelvhasználatból való eltérésre játszanak rá, szintén a nyelv reflektív tapasztalatával szembeesíthetnek. Lapis fenti javaslatai mégis a Havasi Attila-értelmezésben tűnnek a leginkább gyümölcsözőnek: a gyakran gyerekversként is olvasható Havasi-vers ugyanis éppen nem a racionális érvelésmód, hanem a szövegek erőteljes figurativitása, abszurd képisége és hanghatásai révén részesíti olvasóját az Unheimlich élményében, és vezet ezáltal újfajta világtapasztalathoz: „miközben egy másik nézőpontból képes sugározni a fényt az adott jelenségre, úgy is mondhatnánk, másképpen teremti meg a már előzőlegesen ismertnek vélt jelenséget, s ez egy újfajta megértésmódot is magában foglal” (160).

Noha Lapis saját munkáját nem tekintti „irodalomtörténeti igényűnek”, ez nem jelenti azt, hogy tárgyát, ha csak lehetséges, ne igyekeznék történeti távlatban is fölmutatni: a kortárs közéleti költészetet bevezető Petri-tanulmány egyértelmű-

en a kortárs politikai kötészet irodalomtörténeti előzményeit kutatja. (Hogy ez a Petri-értelmezés a jelen horizontjából mintha időtállóbbnak mutatkozna, mint az *Édes Hazám* című antológiát elemző alfejezet, az aligha Lapis Józsefnek róható föl: inkább a kortárs „közéleti költészet” egyes darabjainak időben korlátozott válaszképességét mutathatja.) Lapis itt meggyőzően érvel amellett, hogy a „közéleti költészet” Petrinél inkább irodalmon kívüli szempontok alapján látszik megragadhatónak, és aligha szorítható be a képviselési költészet keretei közé: „a képviselési líra nála nem program, hanem probléma” (177). Mindez természetesen azt a kérdést is fölveti, vajon milyen, irodalmi vagy irodalmon kívüli kritériumok alapján beszélhetünk egyáltalán „közéleti” költészetről? Másképpen fogalmazva: a „közéleti költészet” mint fogalom nem az olvasásnak egy sajátos érdekeltsgű mozgását jelöli-e? Lapis József elegáns és szövegére általában is jellemzően visszafogott válasza így hangzik: „Jó költemény és hatékony közéleti (pláne: politikai) vers azonban nem szükségképp esik egybe – az olvasót túlzottan nagy hermeneutikai kihívás elé állító szöveg vélhetőleg szűkebb körben fejthet ki hatást, míg a némiképp megfoghatóbb jelentéseket generáló, az érzékekre is erősebben ható mű elementárisabb élményt nyújt” (188).

A záró fejezet szövegei ismét a legfiatalabb magyar irodalommal kapcsolatos „irodalomtörténeti” dilemmákat proble-

matizálják, ezúttal az irodalomkritikára jelentős hatást gyakorló elméleti koncepciókról írott kritikák formájában. Ezek a kritikák, különösen a Balázs Imre József és Németh Zoltán posztmodern-konceptiójával termékeny vitát folytató szöveg, mindenekelőtt az elemzett koncepcióktól való eltérésben rajzolja ki Lapis posztmodern-felfogását. Talán leglátványosabban azon a ponton, ahol Németh „referenciális posztmodernfogalmát” bírálja: „A referenciális–areferenciális dichotómia azonban meggyőződésem szerint nem alkalmas kerete a probléma láthatóvá tételének, mert téves szembeállításra alapszik – nagyon kevés olyan szöveg létezik a világirodalomban, melynek a befogadás során ne képződne meg, úgymond, antropológiai szükségszerűségként a valóságvonatkozása” (283). Vagyis, bár Lapis József a Németh Zoltán által javasolt fogalmi keretet nem tartja kielégítőnek, egyértelműen elismeri annak a belátásnak a jogosságát, hogy a fiatal magyar irodalom „érzékeltően nagyon másképpen ír, lát komponál, problematizál, választ hagyományt, mint [...] a posztmodern líra és próza legerőteljesebb képviselői” (286).

Aligha túlzunk, ha azt állítjuk, hogy a *Lira 2.0: Közéletek a kortárs magyar költészethez* című kötet tulajdonképpen ezen problematika megvilágításához kínál szempontokat, olyan javaslatokat téve, amelyeket a kétezres évek magyar költészetének jövőbeni kutatóinak feltétlenül tanácsos lesz számba venniük.

Mészáros Márton